

PEDAQOGİKA**ELMİ İDRAK VƏ TƏLİM İDRAKI****M.A.İSMİXANOV*****Bakı Dövlət Universiteti***

Məqalədə spesifik idrak prosesi olmaq etibarilə təlimin fəlsəfi, metodoloji əsasları araşdırılır, təlim nəzəriyyəsi və təcrübəsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edən bir çox məsələlər nəzərdən keçirilir: elmi idrakla təlim idrakının münasibəti necədir; təlimdə idrak prosesi necə cərəyan edir; şagirdin dərk etmə prosesinin nə kimi xüsusiyyətləri vardır; o hansı yollarla həyata keçirilir; təlim prosesində obyektə subyektin, öyrədənə öyrəninə qarşılıqlı əlaqəsi necə təmin olunur? və s.

Məqalədə təlim idrakının fəal, ziddiyyətli və dialektik xarakteri, onun strukturu, təlimdə hissi-məntiqi pillələrin və praktikanın vəhdəti, induktiv və deduktiv, reproduktiv və produktiv idrak fəaliyyətinin qarşılıqlı əlaqəsi kimi məsələlər fəlsəfi-pedaqoji baxımdan təhlil edilir.

Təlim prosesində şagirdin dərk etmə fəaliyyətinin fəlsəfi – qnoseoloji əsasını idrak nəzəriyyəsi təşkil edir. Bu nəzəriyyəyə görə, idrak — varlığın insan şüurunda əks olunmasının mürəkkəb prosesidir, gerçəkliyin baş beyində inikasıdır. İdrak prosesi dialektik xarakter daşıyır: bu, maddi aləmdəki cisim və hadisələrin daim dəyişmə və inkişaf halında, qarşılıqlı əlaqə və asılılıqda əks olunmasında özünü göstərir. İdrak prosesi gerçək aləmdə baş verən dəyişiklik və inkişafa uyğun olaraq dəyişir və inkişaf edir.

İdrakda, xüsusən onun yüksək pilləsi olan mücərrəd təfəkkürdə dialektikanın bütün ünsürləri – xüsusi və ümuminin, konkret və mücərrədin, təsadüf və zərurətin vəhdəti, bir-birinə keçməsi, habelə inkişaf prosesləri – səbəbdən nəticəyə, təzahürdən mahiyyətə, xüsusidən ümumiyyə və s. keçidlər (eləcə də əks keçidlər) öz ifadəsini tapır.

Elmi idrakda olduğu kimi, təlim idrakı da dialektik təbiətə malikdir: təbiət və cəmiyyətdəki əşya və hadisələr ayrılıqda — bir-birindən təcrid edilmiş halda, əlaqəsiz şəkildə öyrənilə bilməz. Təlim prosesində də cəmiyyət dəişmələrinin keyfiyyət dəyişmələrinə keçməsi və inkarı inkar qanunları fəaliyyət göstərir. Lakin həmin qanunlar təlim prosesində xüsusi şəkildə təzahür edir.

Təlimin başlıca məqsədi dünyanın insan şüurunda düzgün əks etdirilməsindən, oradakı əlaqə və asılılıqların dialektik yolla dərk etdirilməsindən və bu əsasda şagirdlərin inkişafı və tərbiyəsini təmin etməkdən ibarətdir. Bu prosesə rəhbərlik edən müəllim idrakın mürəkkəb və dialektik xarakterini nəzərə alaraq təlimi elə qurmalıdır

ki, bilik və bacarıqları sadəcə çatdırmaqla kifayətlənməsin, şagirdlərin fəal, müstəqil idrak fəaliyyətini təmin edə bilsin. Yəni onlar obyektiv aləmdəki hadisə və proseslərin çoxcəhətli əlaqə və asılılıqlarını, onların yaranma və inkişaf dialektikasını dərk edə bilsinlər.

İdrak prosesinin dialektikası ziddiyyətlərin yaranması, inkişaf etməsi və həll olunması yolu ilə baş verir. Ziddiyyətlər və onların həlli hər cür inkişafın mənbəyini təşkil edir. Elmi idrakda olduğu kimi, təlim idrakı da ziddiyyətli xarakterə malikdir. Didaktik problemlərin öyrənilməsinə dialektik yanaşma zamanı təlim və təhsil prosesinin inkişafına gətirib çıxaran daxili ziddiyyətləri və onların həlli yollarını müəyyənləşdirmək lazımdır. Pedaqoji ədəbiyyatda (M.A.Danilov, M.N.Skatkin, V.İ.Zaqvyazinski, Y.K.Babanski, N.M.Kazımov, B.A.Əhmədov, Q.İ.Şukina və b.) ümumilikdə pedaqoji prosesə, eləcə də təlim prosesinə xas olan müəyyən ziddiyyətlər aşkara çıxarılmışdır. Onlar daxili və xarici ziddiyyətlər olmaqla iki qrupa bölünür. Daxili ziddiyyətlər təlim prosesinin, şagirdin idrak fəaliyyətinin inkişafının əsas mənbəyini təşkil edir.

Prof. N.M.Kazımov pedaqoji prosesin bir çox daxili ziddiyyətlərini qeyd edir. Onlardan biri belədir: valideyn və ya müəllimin qoyduğu tələb, yaxud verdiyi tapşırıq ilə ona əməl etmək üçün uşağın malik olduğu psixoloji imkanlar arasında ziddiyyət özünü göstərir. Tapşırığın icrası uşağdan müəyyən biliyi yada salmağı, bacarıq işlətməyi, iradi səy göstərməyi tələb edir. Uşağın ya biliyində, ya bacarığında, yaxud da iradəsində müəyyən kəsir ola bilər. Çatışmazlıq bəzən bu üç cəhətin üçündə də müşahidə edilir. Uşaq bu çatışmazlıqları çətinlik kimi duyur və aradan qaldırmağa can atır, çox halda nail olur. Tələblər, tapşırıqlar və ya vəzifələr isə gündən-günə mürəkkəbləşir, yenidən ziddiyyətlər yaranır və dəf edilir (N.Kazımov, Ə.Həşimov. *Pedaqogika*. B., 1996, s. 41).

Bu hal şagirdin müstəqil təlim fəaliyyətində də özünü göstərir. Bu ziddiyyətin həlli şagirdlərin zehni və iradi inkişafını təmin edir.

Prof. B.A.Əhmədov ziddiyyəti şagirdin mövcud biliyi ilə öyrənmədiyi, bilmədiyi anlayışlar, artıq formalaşmış olan bacarıq və vərdişlərlə yeni formalaşdırılan bacarıq və vərdişlər arasındakı ziddiyyətdən ibarətdir. Bu əsas ziddiyyətdən törəyən ziddiyyətlər kimi o, aşağıdakıları qeyd edir: 1. a) biliklə bacarıq arasındakı ziddiyyət; b) bacarıqla vərdiş arasındakı ziddiyyət; 2. a) qavrama ilə anlama arasındakı ziddiyyət; c) anlama ilə tətbiq arasındakı ziddiyyət və s. (Əhmədov B.A., Hacıyeva A.M. *Pedaqogikanın qanunları və prinsipləri*. B., 1993, s. 208).

Təlimdə əsas ziddiyyət şagirdlərin idrak tələbatı ilə mövcud imkanları (bilik və bacarıq səviyyəsi, həyat təcrübəsi) arasındakı ziddiyyətdir. Şagird özünü düşündürən məsələlərə cavab tapmaq, yeni bilikləri mənimsəmək istəyir. Lakin onun müvafiq imkanlarının məhdud olması buna maneçilik törədir. Beləliklə, tələbat və imkanlar arasında ziddiyyət yaranır. Şagird bütün imkanlarını (biliyini, bacarığını, iradi səyini, psixi qüvvələrini) səfərbərliyə alaraq çətinlikləri aradan qaldırır, tələbatını ödəyir — yeni biliyə yiyələnir. Deməli, tələbat ödənilir və ziddiyyət aradan qalxır. Lakin təmin olunmuş tələbat əsasında yeni tələbatlar və deməli, yeni ziddiyyətlər yaranır. Onların həlli nəticəsində şagirdin idrak fəaliyyəti təkmilləşir, onda öz biliklərini müstəqil artırmaq

bacarığı formalaşır, eyni zamanda zehni, psixi və mənəvi cəhətdən inkişaf edir.

Təlimdə şagirdlərin mövcud bilikləri ilə onları tətbiq etmək bacarıqları arasında da ziddiyyət özünü göstərir. Çox vaxt şagird qaydanı bildiyi halda onu tətbiq etməyi bacarmır. Bu zaman yaranan ziddiyyət şagirdi yeni-yeni yollar axtarmağa, çətinlikləri müstəqil aradan qaldırmağa sövq edir.

Təlim prosesinə başqa xarakterli ziddiyyətlər də xasdır: idrak tələbatı ilə şagirdin marağı arasında, qavrama ilə anlama arasında, təlimdə şagirdin müstəqilliyi ilə ona pedaqoji himayədarlıq arasında, habelə şagirdin müxtəlif təlim motivləri arasında ziddiyyətlər bu qəbildəndir. Təlimdə şagirdləri dialektik ziddiyyətlərə cəlb etmək idrak prosesinin keyfiyyətinə, zehni inkişafa müsbət təsir göstərir. Belə olduqda şagirdlər "bir tərəfdən bilik əldə edir, digər tərəfdən isə onların müstəqil işləməsi üçün təkan verilmiş olur" (K.Marks). Təlim prosesində çox müxtəlif ziddiyyətlərin həlli vasitəsilə şagirdlərin biliksizlikdən biliyə doğru hərəkəti, gerçəkliyin daha dolğun dərk olunması təmin edilir.

Ziddiyyətlər təlimin, o cümlədən şagirdlərin müstəqil idrak fəaliyyətinin hərəkətverici qüvvəsi kimi o zaman çıxış edə bilər ki, onlar şagirdlərin nəzərində müəyyən məna kəsb etsin və həmin ziddiyyətlərin həlli dərk edilmiş zərurətə çevrilsin.

İdrak nəzəriyyəsi idrakın dialektik xarakteri ilə yanaşı, onun strukturunu, dünyanın dərk olunması yolunu müəyyənləşdirməyə də imkan verir. Elmi idrak üç pillədən keçir: canlı müşahidə - mücərrəd təfəkkür - praktika. Canlı müşahidə idrakın ilk pilləsini təşkil edir, şüurumuza material verir. Bu materiallar hissi idrak formaları ilə — duyğu və qavrayışların köməyi ilə əldə edilir. Onların da əsasında obyektiv aləmin cisim və hadisələri haqda təsəvvürlər formalaşır. Bu da öz növbəsində ümumiləşdirmələr üçün əsas yaradır: təsəvvürlər cisim və hadisələrin ümumiləşmiş surətləri olduğundan hissi - əyani bilikdən ümumiləşmiş məntiqi biliyə keçid prosesində mühüm rol oynayır. O, konkretədən mücərrədə, duyğudan fikrə keçid prosesini təşkil edir.

Dünyanın dərk olunması təkcə hissi səviyyədə yox, həm də məntiqi səviyyədə baş verir. Mücərrəd təfəkkür obyektiv aləmin yüksək inkişaf forması olub, onun daha dərinə və dolğun dərk olunmasına xidmət edir. Təfəkkürün köməyi ilə ətraf aləmdəki əlaqə və asılılıqlar üzə çıxarılır və müvafiq fikri iş formalarında — anlayış, hökm və əqli nəticələr şəklində ifadə olunur. Anlayışların yaranması üçün zəruri olan informasiyaların ilkin mənbəyini hissi obrazlar təşkil edir. Bu baxımdan anlayışları insanın hissi təcrübəsindən ayrılıqda "təmiz" təfəkkür məhsulu kimi səciyyələndirən idealist mövqeyə haqq qazandırmaq olmaz.

Biheviörizm cərəyanı anlayışları qıcıqlandırıcılarla cavab arasında "gizli reaksiya" kimi, hər cür idraki məzmunundan azad "vasitəli" həlqə kimi qəbul edir. Bu cərəyana görə, anlayışlar guya obyektə əlaqələri əks etdirməyib, yalnız subyektin zehni fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini ifadə edir. Bununla da onlar idrakda hissi və məntiqi pillələri bir-birindən təcrid etmiş olurlar. Anlayışlar, empirik və sensualist filosofların qeyd etdikləri kimi, hissi təəssüratların sadəcə məcmusu da deyildir. Təfəkkür öz başlanğıcını hissi təcrübədən götürsə də, bilavasitə qavranılmayan məsələləri də dərk etməyə imkan verir. Mücərrəd anlayışlar məhz belə təfəkkür fəaliyyətinin nəticəsidir.

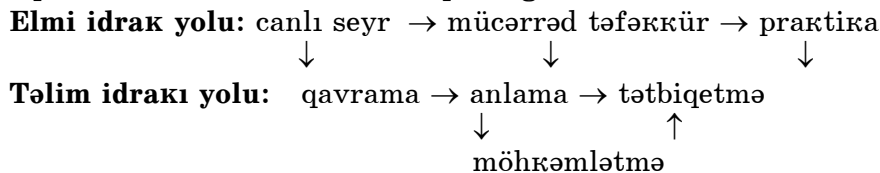
İdrakda hissi obrazlarla anlayışlar arasındakı əlaqə mürəkkəb və ziddiyyətlidir: hissi idraka istinad edən təfəkkür onun hədudlarından kənara çıxaraq müəyyən mənada onu inkar edir, bununla yanaşı mücərrəd təfəkkürə istinad edən hissi idrak daha yüksək səviyyəyə qalxır və daha yaxşı dərk olunur. Bu zaman hissi konkretdən mücərrədə və mücərrəddən fikri konkretə yüksəlmə prosesi baş verir.

İdrak prosesinin yaradıcı xarakteri məhz bununla bağlıdır. Bunsuz insan heç bir fəaliyyət sahəsində, o cümlədən təlim - idrak fəaliyyətində uğur qazana bilməz. Prof. M.Nəcəfovun qeyd etdiyi kimi, məntiqi idrakın zəifləməsi və pozulması nəticəsində insanda mühakimə zəifləyir, təfəkkürün tənqidilik və müstəqillik kimi keyfiyyətləri istənilən səviyyədə fəaliyyət göstərmir. Belə adamlara yaradıcı, məntiqi və dialektik surətdə düşünmək çox çətinliklə müəssər olur (M.Nəcəfov. İdrak prosesinin dialektikası. B., Azərneşr, 1979, s.52).

İdrak prosesində hissi və məntiqi pillələrlə yanaşı praktika da mühüm rol oynayır. İnsanın əldə etdiyi biliklərin doğruluğu praktikada yoxlanılır. Praktika sadəcə müəyyən nəticələri təsdiq və ya inkar etmək vəzifəsini yerinə yetirmir; o, öz növbəsində, yeni problemlərin qoyulması və həlli üçün təkan verir.

Deməli, idrakın hissi - məntiqi prosesləri və praktika dialektik vəhdət təşkil edir. Bu vəhdətin pozulması gerçək aləm haqqında təhrif olunmuş, yanlış təsəvvürlər yarada bilər. İdrak prosesinin özü də bu halda natamam olar.

Elmi idrakın strukturu ilə bağlı idrak nəzəriyyəsinin müddəaları şagirdin təlim idrakına da aiddir: alimin və şagirdin idrak proseslərinin əsasında eyni mexanizm durur. Şagird də elmi idrakın pillələrindən istifadə edir: fakt və hadisələri müşahidə edib qavrayır, qavrayış materialları ilə təfəkkür əməliyyatları apararaq biliklərə yiyələnir və aldığı bilikləri tətbiq edir. Deməli, elmi idrakla şagirdin idrak fəaliyyəti arasında bir ümumilik, oxşarlıq vardır. Bunu sxematik olaraq belə göstərmək olar:

Göründüyü kimi, şagirdin dərkətmə yolu elmi idrak yoluna müvafiqdir. Lakin onlar tam eyniyyət təşkil etmir. Elmi idrakdan fərqli olaraq təlim idrakının özünə məxsus xüsusiyyətləri vardır. Başlıca fərqlər aşağıdakılardan ibarətdir:

-idrak məqsədindəki fərq: elmi idrak hələ bəşəriyyətə məlum olmayan yeni həqiqətləri, qanunauyğunluqları aşkara çıxarır. Təlim idrakı isə elmə məlum, lakin şagird üçün yeni olan biliklərin mənimsənilməsi və bu əsasda təhsil, tərbiyə və inkişafın təmin edilməsi məqsədi güdür;

-idrak pillələrindəki fərq: elmi idrakda olduğu kimi, təlim idrakında da hissi-məntiqi idrak və praktika vəhdət təşkil etsə də, onlar heç də həmişə birmənalı ciddi ardıcılıqda özünü göstərmir. Bu hal təlimin məqsəd və məzmunundan, şagirdlərin imkanlarından asılıdır. Təlim idrakında habelə keçilənləri möhkəmlətmə pilləsinə ehtiyac vardır; bunsuz dərkətmə və təlimdə irəliləmək çətindir;

-idrakda praktikanın rolundakı fərq: elmi idrakda praktika

həqiqətin meyarı kimi, elmi nəticə və fərziyyələri məcburi yoxlama vasitəsi kimi çıxış edir. Təlim idrakında praktikanın vəzifəsi dəyişir: o, qazanılmış bilikləri tətbiq etməklə bacarıq və vərdiş yaratmağa, biliyə maraq və inam oyatmağa xidmət edir;

-idrak vasitələri, metod və formalarındakı fərq: elmi idrakda ciddi düşünülmüş və təchiz edilmiş elmi müşahidələr, eksperiment, nəzəri-riyazi metodlar geniş tətbiq olunduğu halda, təlim idrakı daha çox vasitəli şəkildə — müəllimin şərh, kitabla iş, çalışmalar və s. yolu ilə həyata keçirilir;

-idrak prosesinin şəraitindəki fərq: elmi idrak müstəqil cərəyan etdiyi halda, şagirdin idrak fəaliyyəti müəllimin rəhbərliyi ilə baş verir. Təlimdə müəllimin rolunu məhdudlaşdıran fəlsəfi cərəyanlardan (praqmatizm, ekzistensializm, neotomim) fərqli olaraq materialist fəlsəfə şagirdlərin təlim-idrak fəaliyyətini müəllimin bilavasitə və ya bilvasitə təsiri ilə cərəyan edən spesifik idrak prosesi kimi səciyyələndirir. Lakin müəllimin rəhbərliyi qəyyumçuluğa çevrilsə, idrak prosesinə və şagirdlərin fəallıq və müstəqilliyinə ciddi zərər vura bilər.

Ümumilikdə təlim idrakı, onun ayrı-ayrı pillələrinin məzmunu və nəticələri heç də elmi idrakı xas olan konkretlik səviyyəsinə (sözün nəzəri mənasında) çatma bilmir. Bu isə şagirdlərin hissi-məntiqi təcrübəsinin — obraz və anlayışların, fikri əməliyyatların, habelə onları əlaqələndirmək və ümumiləşdirmək bacarığının məhdudluğu ilə bağlıdır.

Təlim prosesində şagirdlərin idrak fəaliyyətini təşkil edərkən bu xüsusiyyətləri nəzərə almaq, onun tədricən elmi idrakı yaxınlaşması üçün müvafiq təlim situasiyası yaratmaq lazımdır. Təlim elə təşkil edilməlidir ki, şagirdlər öyrənilən məsələ ilə əlaqədar müşahidələr aparsınlar: lazım olan faktları tapmağı öyrənsinlər. Yəni təkcə baxmağı (əşitməyi) yox, həm də görməyi (dinləməyi) bacarsınlar. Müşahidə ilə yanaşı təlimdə mücərrəd təfəkkür də geniş yer tutmalıdır: şagirdlər öyrənilən material üzərində nə qədər çox fikri əməliyyatlar apararsa, mənimsəmə bir o qədər məhsuldar və şüurlu xarakter daşıyır, elmi biliklər daha tez və möhkəm mənimsənilər.

İdrak fəal prosesdir. Gerçəkliyin insan şüurunda inikası heç də güzgüdəki kimi sönük, passiv inikas deyildir; o, fəal, yaradıcı xarakter daşıyır. İdrakın fəal xarakteri subyektin idrak obyektinə əksətdirici - dəyişdirici münasibətində ifadə olunur: insan təbiət və cəmiyyətin inkişaf qanunlarını öyrənməklə gerçəkliyə bilavasitə təsir göstərir, onu dəyişdirir. Subyektin fəallığı onun müstəqilliyi ilə sıx bağlıdır. İdrak prosesində orqanizm xarici qıcıqlara "müstəqil reaksiya qüvvəsinə malikdir" (F.Engels). Bu, inikas fəallığının ilkin şərtini təşkil edir. Fəallıq şəxsiyyətin müəyyən fəaliyyətə intensiv yönəlməsində, səyində, müstəqil və yaradıcı münasibətində ifadə olunur.

Subyektin müstəqilliyi idrakın bütün pillələri ilə sıx bağlıdır. Hissi idrak pilləsi insanın perseptiv fəallığı ilə müşayiət olunur. Bu fəallıq qavrayış surətlərinin yaranmasında müəyyən əməliyyatlarla — bələdləşmə — tədqiqat, dərk etmə və icra əməliyyatları ilə bağlıdır. İlk növbədə subyekt idrak obyektinə bələdləşir, onlara seçici münasibət bəsləyir, tədricən obyektin başlıca əlamətlərini duyub dərk edir. O, obyektləri qruplaşdırır, qavrayış surətlərini orijinala tutuşdurur, onu yoxlayır, zəruri düzəlişlər aparır. Bunlar isə insandan müəyyən fəallıq və müstə-

qillik tələb edir.

Subyektin fəallıq və müstəqilliyi qavramanın planlı, məqsədyönlü növü olan müşahidə prosesində daha çox özünü göstərir. Müşahidə (xüsusən elmi müşahidə) gerçəkliyin hadisə və prosesləri arasındakı əlaqə və asılılıqların öyrənilməsi və dərk edilməsində böyük imkanlara malikdir. Müşahidə müqayisə və ümumiləşdirmələr etmək, nəticələr çıxarmaq, yeni ideya və fərziyyələr irəli sürmək üçün müəyyən əsas verir. Məsələn, elmi ədəbiyyatda göstərildiyi kimi, T.Bragenin planet və ulduzlar üzərində apardığı müşahidələr sonralar Kepler qanunlarının kəşfi üçün empirik əsas təşkil etmişdir (bax: V.H.Nəsirov, Ə.B.Məmmədov. Elmi idrakın metod və formaları. B., "Maarif", 1980, s.38).

Məntiqi idrak pilləsində subyektin müstəqil zehni fəaliyyəti üçün daha geniş imkanlar açılır. Öz təbiəti etibarilə fəal olan idrak prosesi insanın qarşılaşdığı zehni və əməli problemlərin həlli və alınan nəticələrin yoxlanması ilə bağlıdır. Beləliklə, idrakın məzmunu həmişə problemlidir. Bu isə insanın, o cümlədən şagirdin idrak fəallığını şərtləndirir. Bütövlükdə məntiqi idrak, təfəkkür prosesi insanın zehni fəallıq və müstəqilliyinə əsaslanır. Təfəkkürün əsas "mexanizmi" idrak obyektini yeni əlaqə və asılılıqlara daxil etməklə onun yeni cəhətlərini, keyfiyyətlərini üzə çıxarmaqla bağlıdır. İnsan öyrənilən idrak obyektinin əlaqə və münasibətlər sistemini müstəqil aydınlaşdırdıqca onun yeni, hələ məlum olmayan cəhətlərini aşkara çıxarır. Əks halda kənardan kömək göstərilə belə o, yeni cəhətə (əlamətə) heç bir diqqət yetirmir (bax: Ümumi psixologiya. A.V.Petrovskinin redaktəsi ilə. M., 1970, s.310).

İdrakın məhsuldarlığı insanın istifadə etdiyi metodlardan, onların dialektik vəhdətindən çox asılıdır. Elmi idrakda olduğu kimi, təlim idrakında da metodların əlaqəli tətbiqi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Təlimdə reproduktiv və produktiv idrak fəaliyyətinə yönələn metodların, eləcə də induktiv və deduktiv metodların düzgün əlaqələndirilməsi mühüm şərtədir. Şagirdlərin reproduktiv (bərpəedici) idrak fəaliyyəti özünəməxsus qnoseoloji funksiyanı yerinə yetirir: keçmiş təcrübəyə, məlum biliklərə istinad etməklə yeni bilik və bacarıqlar aşılamaq, keçilənləri yada salıb möhkəmlətmək.

Produktiv (yaradıcı) idrak fəaliyyəti isə müstəqil olaraq yeni biliklər əldə etməyi, onları yaradıcı tətbiq etməyi nəzərdə tutur. Hər iki fəaliyyət növü bir-birindən təcrid edilmiş şəkildə yox, qarşılıqlı əlaqədə həyata keçirilməlidir. Buna uyğun olaraq, həmin fəaliyyət sahələrinə yönələn təlim metodları da vəhdətdə götürülməlidir. Yerinə görə onlardan biri ön plana keçə bilər, digəri isə onun ünsürü kimi çıxış edə bilər.

Bu cəhət induktiv və deduktiv metodlara da eyni dərəcədə aiddir. İdrakın induktiv və deduktiv yolu ayrılıqda xüsusi vəzifəni yerinə yetirsə də vəhdətdə özünü göstərir. İnduktiv yolda xüsusidən ümumiyyə keçilir: şagird müstəqil və ya müəllimin rəhbərliyi ilə faktlar üzərində fikirləşir, onları ümumiləşdirərək nəticələr çıxarır. Kiçik məktəbyaşlı uşaqların ətraf aləm haqqında təsəvvür və bilikləri məhdud olduğu üçün ibtidai təlimdə induktiv metoda daha çox ehtiyac vardır. Bu zaman fakt və hadisələrin seçilməsinə, təhlil və müqayisəsinə diqqət yetirilməlidir. Əks halda təsadüfi faktların seçilməsi, onların səthi təhlili səhv nəticələrə, tələsik ümumiləşdirmələrə səbəb ola bilər. Lakin bütün təlimi

induktiv yolla qurmaq olmaz. İnduksiya deduksiya ilə tamalanmalıdır: şagirdlər keçilən qaydaları, ümumi nəticələri konkret hallara, fakt və hadisələrə tətbiq etməyi də bacarmalıdırlar. Bu, təlimdə formalizmlə mübarizə aparmaq və şüurlu mənimsəməni təmin etmək baxımından əhəmiyyətlidir.

НАУЧНОЕ И УЧЕБНОЕ ПОЗНАНИЯ

М.А.ИСМИХАНОВ

РЕЗЮМЕ

В статье анализируются философско-методологические основы учебного процесса как специфического процесса познания, рассматриваются некоторые вопросы, имеющие важное значение для теории и практики обучения: каково соотношение научного и учебного познания; как происходит процесс познания в обучении; каковы особенности познавательного процесса учащихся; какими путями он осуществляется; как обеспечивается в процессе обучения взаимодействие объекта и субъекта, обучающихся и обучающих? и др.

В статье с философско-педагогической точки зрения излагаются такие вопросы как активный, противоречивый и диалектический характер учебного познания; ее структура, органическое единство чувственного и логического звенья познания, а также практики; взаимосвязь индуктивного и дедуктивного, репродуктивного и продуктивного путей познавательной деятельности.